

Kilder til en barokhave i Sydjylland – ved herregården Sønderskov Hovedgaard

Sources to a baroque Garden in Southern Jutland - at the Manor of Soenderskov Hovedgaard

Keywords: Museums; Baroque Gardens; Manor House; History; Denmark

Svend Aage Knudsen 1)

I Sydjylland et par kilometer nord for Kongeaaen ligger herregården Sønderskov Hovedgaard, hvor Egnsmuseet for Holsted, Brørup og Vejen Kommuner har haft hjemsted siden 1990 - Museet på Sønderskov. Det er ikke noget stort og prangende slotsanlæg, men et harmonisk, enkelt renæssancehus med baroktillempning. Her findes vidnesbyrd om et beskedent, men havehistorisk set ganske interessant haveanlæg, hvorfra der er bevaret et sjældent kildemateriale - en stor samling af terrakottavaser fra 1600- og 1700-tallets barokhave. De blev fundet ved en arkæologisk udgravning i østtårnets kælder i 1987. Vaserne indgår nu i museets permanente havehistoriske udstilling sammen med blandt andet skriftlige kilder om herregårdens have- og skovareal, kobberstik og forskellige havehistoriske værker, som kan belyse generelle forløb i havetraditionen fra barokhaven til den romantiske lysthave og landskabshave.

Sønderskov ligger i Folding sogn, 5 km syd for stationsbyen Brørup, på bakkeøens sydskrænter ned mod Kongeaaadalen og godt afskærmet af gammel skov til alle sider 2). Sønderskov Hovedgaard må betegnes som en ret anonym herregaard i forhold til mange større og mere prominente lokaliteter i andre egne af landet. Til gengæld har den gennemgribende restaurering i årene 1986-1992, sammen med de systematiske bygningshistoriske og arkæologiske undersøgelser med mange nyfundne elementer, givet stedet stor opmærksomhed. I hvert fald i landsdelen, hvor offentligheden hele tiden har haft fuld adgang til restaureringen af huset og renoeringen af haven.

I 1990 - midt under restaureringen - flyttede museet, som nyetableret statsanerkendt kulturhistorisk museum, ind i østfløjen. Efter restaureringens afslutning er hovedbygningen i flere etaper blevet indrettet som museum. Haven er en del af museets driftsareal, og den indgår naturligvis som et vigtigt element i stedets besøgsramme.

Kort om bygningshistorien

De urolige tider førte i højmiddelalderen til en omfattende bygningsvirksomhed i Danmark, hvor stort set alle herremandshuse var udformet med borgagtige karakterer. Sønderskovs snævre voldsted og den dybe stensatte vandgrav stammer fra denne periode.

Bygninger og deres omgivende haveanlæg har ofte gennemlevet parallelle forandringer i takt med modens skiften og ejernes interesse, prestigebehov og økonomi. For at fiksure det havehistoriske forløb, skal bygningshistorien derfor meget kort rides op, idet der i øvrigt henvises til bl.a. flere publiceringer om dette emne af arkitekt Steffen M. Søndergaard 3).

Sønderskov Hovedgaard er oprindelig bygget i første halvdel af 1400-tallet på et snævert, stensat voldsted med en kunstigt gravet voldgrav. Dette befæstede anlæg ombygges i 1500-tallet, men ødelægges næsten totalt ved en omfattende brand i begyndelsen af 1600-tallet. På bygningens massive kampestensfundamenter opfører adelsmanden Thomas Juul herefter i årene 1614-20 den nuværende hovedbygning og to diagonalt stillede tårne. Fra 1720'erne og frem gennem 1700-årene undergår hovedbygningen en hel række ombygninger, der tilsammen indebærer, at renæssancehuset med de to diagonaltårne bliver tillempet barokkens krav om symmetri, hvor anlægget kommer til at fremtræde som en hovedfløj med to ensartede sidefløje. De daværende ejere kgl. overførster Hans Bachmann og senere hans svigersøn, Amtsforvalter i Løgumkloster, Samuel Nicolaus Claudius går radikalt til værks og fjerner næsten hele hovedfløjens indmad. Ved nyindretningen etableres dén rumdeling, vinduer, døre og stuklofter, der i dag er genskabt og bevaret. Forskelligt rumudstyr og udsmykninger fra denne periode er nyistandsat, bl.a. malede romantiske lærredstapeter og genfundne særprægede kalkmalerier udført i freskoteknik med romerske kejserbuster og drabanter i søjlearkader

I begyndelsen af 1800-tallet bliver det sydøstlige tårn revet ned, og der sker enkelte moderniseringer, som dog mest må betegnes som tilfældige omdisponeringer og lapperier.

Haverummet

Haven ved Sønderskov er lille i forhold til rigere lokaliteter i Østdanmark, men det er interessant, at man alligevel kan påvise, at de enkelte elementer i barokhaven har været tilstede i reduceret skala. Det næsten kvadratiske voldsted med den dybe stensatte vandgrav har tidligere dannet og danner fortsat centrum for et symmetrisk anlæg med to korte alléer på øst- og vestsiden af voldgraven. De mødes med et rektangulært haverum, som mod syd grænser op til en lukket kanal og udenfor denne starter skoven - i følge kilderne var den i 1600-tallet en indhegnet "Dyrehauge". I arealet mellem voldgraven og kanalen har der i akse i vue fra hovedhusets havestue og havebroen over voldgraven ligget et parterre med 8 bede. Øst og vest for alléerne har der været udlagt rektangulære bede med køkken- og frugthave. Se ill. nr. 4 s. 21.

Sønderskovs forfald og restaurering

Tingene hænger naturligvis sammen. Den fredede hovedbygning stod fra slutningen af 1960'erne i et begyndende og med tiden håbløst forfald, og hovedhuset var direkte truet af total ruin. Voldsted, voldgrav og have lå også hen i umiddelbart håbløst vildnis. Men i 1985 lykkedes det at afslutte mange års forhandlinger om en redning af hovedbygningen, og i januar 1986 blev den og det tilhørende haveareal samt en part af fredskoven (i alt 3.9 ha.) erhvervet af Statens Bygningsfredningsfond. Det var allerede planlagt, at den frikøbte bygning skulle sælges videre til tømrermester Helge Kragelund, som lige havde afsluttet restaureringen af renæssancegavlhuset Drøhses Hus i Tønder. Under ledelse af arkitekt Steffen M. Søndergaard gennemførte Helge Kragelund og hans fire håndværkere herefter i årene 1986-1992 den gennemgribende og totale restaurering af Sønderskov. Som anerkendelse fik projektet i 1992 tildelt EUROPA NOSTRA diplom.

Forfald kan umiddelbart godt være smukt eller rumme sin egen charme - men i sammenhæng med en have afspejler det også et tragisk forløb. Mellem relikter af ældre beplantning var herregårdshaven overtaget af bjørneklo, brændenælder, skvalderkål, skovhindbær, brombærkrat, bregner, vilde roser og bævreasp i naturlig harmoni med alskens ukrudt og frøplanter fra den gamle have - fingerbøl, natlys og lupin. Omkring voldstedet så man en mudret og til dels tilgroet voldgrav med store sammenskredne partier af den høje stensætning. På voldstedet stod den fredede bygning med smadrede ruder, med blikplader og tagpap på taget og døre på løse hængsler. Stort set intet væsentligt originalt bohave var bevaret.

Bevaringsfilosofien

Der findes ingen oprindelige planer til haven. Hvem der har forestået barokhavens anlæg, kan derfor ikke fastslås præcist, ligesom der i øvrigt er meget få efterretninger om livet i haven under de skiftende ejere. Godsarkivet er for mange år siden splittet for alle vinde og kun fragmenter er tilfældigt dukket op igen.

Flere ejere har været i udlandet, bl.a. Kgl. overførster Hans Bachmann (ejede Sønderskov 1720-1745), som studerede i Tyskland og gjorde rejser til Frankrig. Da han overtog Sønderskov i 1720 og gennemførte de omfattende ombygninger af hovedbygningen, kan han have skaffet sig litterært kildemateriale og kontakter, som gjorde det muligt for ham at anlægge sin egen miniudgave af en barokhave. Flere af hovedbygningens udsmykninger, bl.a. de freskomalede kalkmalerier og oliemalede lærredstapeter med klassiske motiver er klare vidnesbyrd om betydelig sans for tidens modestrømninger og inspirationskilder.

Både ved bygningens restaurering og ved istandsættelsen af voldsted, voldgrav og havemiljø har der været gjort mange bevaringssetiske overvejelser. For havemiljøets vedkommende var forfaldet om ikke totalt, så i hvert fald meget uoplejet. De vigtigste første skridt var derfor at udpege de primære originale anlægs- og stilelementer. For de levende vækster kunne dette naturligvis være svært, fordi der af gode grunde var tale om et konglomerat af træer og buskvækster fra et langt forløb. Hovedparten af beplantningen er yngre end de grundstrukturer, som de jordfaste anlæg vidner om. Nyplantning og fornyelse skulle dermed være med til at erstatte eller supplere den eksisterende og bevaringsværdige del af helheden.

Restaureringen af selve voldstedet, den mønsterlagte brolægning, hækbeplantningen, de stensatte voldgravssider og broerne blev i videst muligt omfang gennemført ved reovering af de eksisterende anlæg. Også der hvor der i flere tilfælde er tale om relativt unge elementer. Det gælder f.eks. det smedede rækværk ved hovedbroen fra slutningen af 1800-tallet, rækværk mod vejen gennem ladegården og havebroens massive stenvanger og smedede rækværk. Således har det i projektet ikke været et mål at fjerne anlæggets tidshistoriske perspektiv, men at gennemføre en nænsom og afbalanceret reovering.

Første del af planen - som vi fortsat befinder os i - går derfor ud på at reovere og bevare det forenklede præg af haverummet omkring hovedbygningen, voldgraven og det lille parkareal. Det tidligere parterreafrnit syd for voldgraven henligger som to store rektangulære plæner indrammet af grusgange.

Dermed har der heller ikke været tale om en gennemgribende fornyelse af haveanlægget, men mere om en fastholdelse af de eksisterende strukturer. Dog har tanken om genskabelse af de tidligere parterrebede været fremme i overvejelserne, men det er foreløbig udelukket - både af dokumentariske, men ikke mindst af vedligeholdelsesmæssige grunde.

Det er vigtigere at opnå en velplejet helhed og ikke at gå for hurtigt og radikalt til værks. Med tiden er der træer og trægrupper, som skal fornyes, men var dette sket i den tidlige reoveringsfase, ville der, i betragtning af anlæggets totale forfald, have været gået adskillige årtier før havemiljøet igen ville få rumlig karakter 4).

Fundet af havevaserne

I forbindelse med restaureringen og deraf følgende moderniseringer af de sanitære installationer, tagrendedræn, teknisk ledningsføring, funderinger og andre beslægtede situationer, fik museet lejlighed til at foretage en række sonderende og systematiske arkæologiske udgravninger. Således også da den nye kloak i 1987 skulle føres ud fra bygningen via en gennemløbsbrønd i tomten af en nedlagt tårnkælder fra renæssancen.

1. Øm klostrets have er anlagt omkring museumsbygningen "Klosterhuset", der rummer museets permanente udstillinger og magasin. Fot. Jytte Garner.

2. Borgmestergaardens have med bed efter Hans Rasmussen Block, med sirlige mønstre i buksbom, kantet af en rødmalet træramme med guldknapper. Fot. Gitte Røn.

3. Apotekerhaven med lægeplanter i firkantede bede indrammet af egetræsrammer. Fot. Gitte Røn.

4. Sønderskov Hovedgaard set fra nordøst i sommeren 1994. Det snævre haveanlæg og de korte alléer er orienteret akseret med voldstedet og hovedbygningen. Haven begrænses mod syd af en lukket kanal og en tværgang i skovbrynet. Mod øst er der nyanlagt et afsnit af køkkenhaven. Skovparten vest for den korte lindeallé er vokset op siden 1700-tallet, idet der her også var udlagt nyttehøve og muligvis et lille orangeri eller væksthus.

Selve tårnet var nedbrudt i slutningen af 1700-tallet eller begyndelsen af 1800-tallet, utvivlsomt som følge af sætningsskader.

Den massive kampestenssatte kælder kunne endnu anes i voldstedets terrænoverflade, og den blev således en naturlig udgravningsgrænse. Tidligt i undersøgelsen kunne det iagttages, at kælderhvælvet var styrtet sammen, hvorfor der var gode chancer for, at der kunne ligge forseglede genstande i kælderen. I det nedstyrtede fyld over hvælvhorizonten fandt vi foruden forskelligt andet husholdningsaffald bl.a. skår af glaserede, bemalede lertøjsfade med årstallene 1764 og 1799 som ét af flere dekorationselementer. Dette kunne i det mindste antyde, hvornår kælderen senest havde været i brug.

Da vi nåede ned under det nedstyrtede hvælvmateriale, tæt over den brolagte kældbund, dukkede bunden af tre havevaser op. Umiddelbart lignede de først ret traditionelle urtepotter, men efterhånden som de blev gravet fri og flere store skårsamlinger dukkede op, blev vi klar over det usædvanlige og spændende fund. En enkelt vase med akantushanke og puttifigurer hængende i blomsterranker var næsten hel og kunne bekræfte dens tydelige funktionelle formål.

De knuste havevaser lå i tre store skårsamlinger, og tilsyneladende havde vaserne været hensat med bunden opad i store dynger. Det samlede antal kunne efter sammensætningen af skårmaterialet opgøres til 24 havevaser fordelt på 4 hovedtyper: En unik vase med havfruehanke og løveomkransede våbenskjole. En anden vasetype med puttifigurer hængende i blomsterranker og med massive akantusformede hanke. En lidt større vasetype af samme grundform med puttifigurer omkring uornamenterede skjolde. Og endelig en fjerde mere enkel urtepottelignende krukke uden figuornamenter og forsynet med to hanke. Alle vaser har fra ét og op til fire drænhuller i bunden. De to typer med puttifigurer og akantushanke har rester af almindeligt kalk, og de har i hvert fald i en periode stået hvidkalkede.

Udgravningen af kældertomten har ikke alene givet Sønderskov - men også havehistorien et spændende og sjældent bevaret kildemateriale. Sådanne vaser har utvivlsomt været rimeligt almindelige i de fleste danske barokhaver, men med modens skiften er de gået til, endt hensat som her i "glemselsdepot" eller knust og brugt som fyld i havegange - mere værdifulde har de trods alt ikke været.

Medens vi arbejdede med fundene og sammensætningen, udkom i 1987 bogen "Fund fra Sorgenfri Slots Franske Have" 5), hvor udgravningerne i tomten af slotshavens orangeri havde tilvejebragt en større samling af skår af forskellige havevaser. I bogen efterlyses lignende haveeffekter fra andre lokaliteter. Det kunne vi jo unægtelig sige, at det nye Sønderskovfund kunne honorere.

Yderligere var der i forbindelse med voldstedet og havetrappens istandsættelse genfundet fire sandstenspostamenter med barokke reliefmotiver. Helt identiske postamenter genfindes i en række tidlige afbildninger af barokke haveanlæg, hvor de er anbragt på markante akser og symmetripunkter til opsætning af vaser og figurer, som indgik i helheden sammen med dekorationssparterre, klippede buske og hække.

Vasernes datering

Vasen med havfruehankene er forsynet med to våbenskjolde, som man umiddelbart kunne tro var rent stilistiske og af dekorativ betydning. Heraldikeren Knud Prange har dog i en overbevisende artikel belyst de to våbenskjoldes ophav 6). Begge våben har løver som skjoldholdere.

Det ene våben har som mærke i skjoldet et ørnelår med en klo. Som hjelm-mærke ses to ørneklør, hvilket tilsammen henfører våbnet til familien Urne. Vasens andet våben viser tre pokaler og som hjelm-tegn to arme, der holder en pokal. Med hjælp fra Knud Prange lykkedes det at spore dette våben til slægten von Dewitz fra Tyskland. Og en mere præcis sammenhæng mellem de to våben kunne også bekræftes, idet Ulrich v. Dewitz omkring 1660 bliver gift med Magdalene Sibylle Urne. Men efter hendes død (uvist hvornår) giftede han sig igen i 1675. De ejede i øvrigt i nogle få år gården Søholm ved Taulov syd for Fredericia.

1. Havevase af rødbrændt lertøj (højde 27,5 cm, ydre tværmål 31 cm) med havfruehanke og løvefigurer omkring to våbenskjolde. Dette er forsynet med ørnelår med klo og med et hjelmtegn, hvor to ørneklør griber ind i hinanden, hvilket viser, at det antagelig er slægten Urne's våben. Foto: Agner Frandsen.

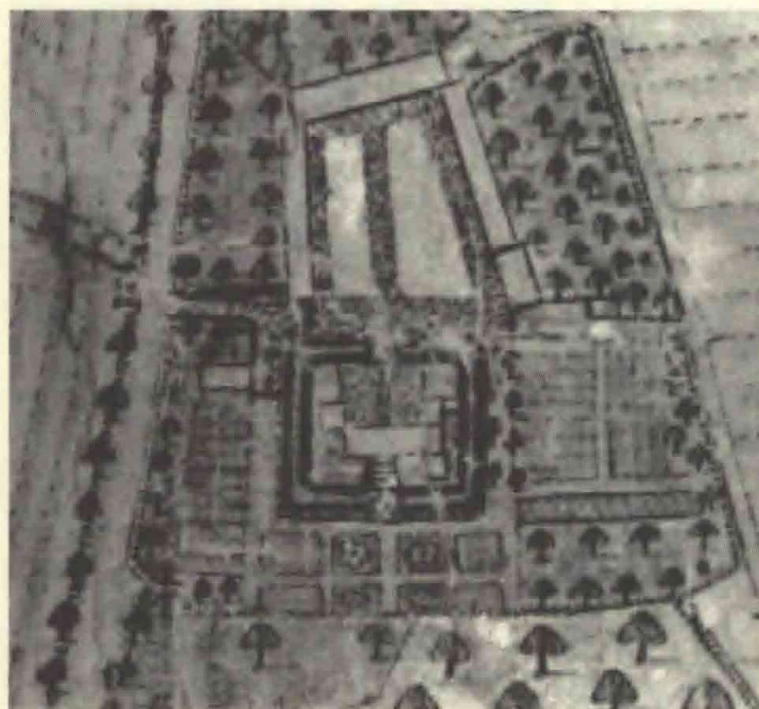
Vasen er utvivlsomt udført på bestilling til von Dewitz og hans kone i tiden fra 1660, da de blev gift og ikke senere end 1675, da han efter Magdalene Sibylle Urne's død igen gifter sig. Nærmere kommer vi ikke en datering, men det er også en ganske tilfredsstillende tidsfæstelse, idet helt beslægtede typer af havevaser optræder i tyske værker om bl.a. haveanlæg og deres udstyr fra 1687 7). Den nærmere forbindelse til

Sønderskov bliver mere teoretisk, men gaver ved særlige lejligheder var naturligvis ikke ukendt.

Dermed har vi ikke fået lagt dateringen fast for de øvrige vaser, men vi har dog fået et fingerpeg. Alle de dekorerede vaser med putti og akantushanke er af rødbrændt finslemmet ler og udført i terrakottateknik ved udpresning i to halvforme, hvorefter de to halvdele er sammenkittet 8).

De beskedne kilder - kortet fra 1780'erne

Ved større og mere prominente slotsanlæg er der ofte bevaret ældre haveplaner og prospekter, malerier og andre kilder, som kan illustrere de tidligere havestrukturer. Dette er kun yderst beskedent tilstede i forbindelse med Sønderskov, som heller ikke har inspireret til gengivelser i de store topografiske værker som f.eks. Pontoppidans Danske Atlas fra 1700-årene.

2. Opfotograferet udsnit af det originale (håndkolorerede) udskiftningskort fra 1780'erne målt og tegnet af kgl. landmåler L. Astrup. Kortudsnittet er nord-orienteret. På sydbredden af voldgraven ses 10 små runde markeringer, som kan symbolisere postamenter til opsætning af haveudsmykning. Akseret for hovedbygningen ses en markering af 8 rektangulære bede, de fire med blomsterrosetter, som kan symbolisere dekorationsparterre. Mod øst og vest ses bedstrukturer til køkken- og frugthave.

I mangel af disse kan vi alene fastholde grundstrukturerne ved iagttagelse af de nutidige forhold i sammenligning med den landbrugsøkonomiske opmåling til Sønderskovs udskiftningskort fra 1780'erne.

Kortet er målt og tegnet af kgl. landmåler L. Astrup, som er kendt for sin detaljerede signaturbrug og naturalistiske gengivelse af særlige detaljer - i øvrigt helt i overensstemmelse med tidens vejledninger og retningslinier for de store kortlægningsopgaver 10). Udskiftningen og den efterfølgende ophævelse af stavnsbåndet kan måske have fået den indirekte konsekvens, at haveanlæggets plejekrævende parterre-

bede blev nedlagt. Havevaserne blev som anført efter alt at dømme sat i depot senest omkring 1799, hvor kælderhvælvet styrtede sammen.

På trods af sin beskedne størrelse kan herregården Sønderskov gennem havevaserne alligevel opvise et bekræftende vidnesbyrd om betydelig udenlandskontakt. Umiddelbart kan vasernes produktionssted ikke fastslåes, men de er antagelig nået til Danmark via mellemhandlere, som det også var tilfældet med import af eksotiske planter og frembragte træer og buske til de store haveanlæg.

Store værker om landlivet

På den nærliggende Ladelund Landbrugsskole har man omkring århundredeskiftet arvet en stor og spændende bogsamling, hvorfra flere værker nu er deponeret på museet i forbindelse med den havehistoriske udstilling. Særlig interessant er flere foliostore værker fra slutningen af 1600-tallet med talrige afbildninger af arbejdsgange ved bl.a. havers anlæggelse, udstyr og pasning. Der er flere gammelkendte illustrationer, men også nye eksempler på datidens markedsføring af nye modestrømninger. Et værk som fortjener at blive fremhævet er "Georgica Curiosa Aucta - Umständlicher Bericht und klarer Unterricht von dem Adelichen Land- und Feldleben" trykt i Nürnberg i 1687, idet der er store afsnit med detaljeret vejledning og illustrationer til anlæggelse af parterrehaver, køkken- og frugthaver. Det kan ikke sidestilles med de store franske værker om havekunst som f.eks. A.J.D. d'Argenville's "La Théorie et la Pratique du Jardinage" fra 1709, men for haveanlæg af Sønderskovs beskedne størrelse har de mere udbredte "Haus Vater-værker" været tilstrækkelige.

Omlægninger af haven

Alléerne synes klart at have haft deres nuværende udstrækning tilbage i 1700-årene. En gammel lind i den vestlige allé stod faretruede og hældede ud over voldgraven. Den blev fældet i 1989, og der kunne tælles 207-09 årringe. Mod øst består alléen af hestekastanje, *Aesculus hippocastanum*. Deres præcise alder er ikke fastslået, men enkelte af dem er ganske gamle - dog ikke mere end 150 år. På Fredensborg er hestekastanie i 1723 blevet plantet i et antal af 950 stk. 11.

Efter nedlæggelse af barokhavens strukturer anlægges efter alt at dømme en romantisk parkhave med både rette og slyngede gange, rosenbede, grupper af rhododendron, blomsterbede og bl.a. slyngroser på hovedhusets sydfacade og vildvin på nordfacaden omkring dørpartiet. Disse fornyelser får vi dog kun sporadisk indtryk af via fotografier fra slutningen af 1800-tallet, som kan sammenholdes med nogle få beplantninger - således bl.a. en gruppe af meget store rhododendronbuske i forlængelse af den sydlige kanal.

3. Sønderskovs parkhave i et vue over midteraksen set fra voldstedet i 1888, hvor barokhaven for længst var afløst af en mere romantisk landskabshave med nogle af bondegårdshavens elementer. Godsejer Peter Mømsen ses bagerst i mellemgrunden.

Sønderskovs Folkehave

For blot en generation siden og længere tilbage i tiden var der beskæftiget et stort folkehold og løsarbejdere ved herregården. I dag klarer en mand med en stor maskinpark hele landbrugsdriften.

Med museets indflytning blev det os som i samarbejde med Brørup Kommunes beskæftigelsesafdeling skulle varetage det almindelige vedligehold af hovedbygningens haveanlæg. Det kunne forekomme lidt usikkert, men det har alligevel løst sig hen ad vejen med gode kræfters hjælp og økonomisk støtte fra fonde og sponsorer.

Den lokale interesse for museet og i denne sammenhæng havens istandsættelse og fortsatte pleje har været overvældende og glædelig. I dag er der til museet knyttet en frivillig arbejdsgruppe - "Sønderskovs Folkehave" - med 24 deltagere, som passer den genanlagte køkken- og urtehave og udvalgte plantegrupper i prydhaven. Et stort afsnit af den tidligere køkken- og frugthave øst for kastanjealléen var indtil 1991 beplantet med grantræer til pyntegrønt, hvilket forekom yderst uheldigt i denne sammenhæng. Derfor blev det besluttet at fælde træerne og genskabe arealet som urte- og køkkenhave i en ny og fri udformning med konkret inspiration fra anonyme kobberstik i de omtalte værker.

Derved ønskede museet at være med til at stimulere interessen for det havehistoriske emne, og vi kunne tilføje stedet nogle nye oplevelser og håndgribelige formidlingsmuligheder. Nu er der gået 4 år og haveafsnittet begynder for alvor at tage form. I alt 30 rektangulære bedafsnit og to kvadratiske mønsterbede indgår i driften af såvel permanente afgrøder og et 6-års sædskifte for grønsagerne.

Når der på forårets og sommerens fælles arbejdslørdage er stor aktivitet i haven, kommer man til at tænke på Pieter Brueghel's kobberstukne tegning på forsiden af Selskabets årsskrift.

Det genskabte afsnit af køkkenhaven drives i princippet som en kolonihave, men kriterierne er unægtelig noget mere forpligtende og stramme. Hver enkelt deltager har påtaget sig et bestemt emne, en særlig plantegruppe - f.eks. plantning og pasning af et frugtespalier i den tværgående akse. En anden tager sig af humlen, en tredje af artiskokbedet, en fjerde af krydder- og lægeurter, ligesom nogle alene dyrker en bestemt én-årsgrønsag, for derefter at bytte med det overskydende på kryds og tværs med de andre deltagere. Der er peberrod til mange husstande, alle får smagt hindbærene og der var i år mere end 70 rækkemeter løg af forskellig slags.

Sagt med andre ord, er målet for den enkelte deltager ikke at opnå et stort personligt afgrødeudbytte, men at deltage i fællesskabet om genskabelsen af et køkken- og urtehaveafsnit. Altså er formålet mest af alt knyttet til dette haveafsnits formidlingsværdi - besøgsstedets attraktionsrammer. Driften og afgrødeafkastet er naturligvis ansporende, men den frivillige arbejdsgruppe har respekteret, at det er den samlede indsats, som giver det endelige resultat.

I betragtning af de relativt få nuancerede kilder, der foreligger til Sønderskovs haveanlæg, valgte museet at ty til den havehistoriske litteratur. Det var ret besat en tilfældighed, men blandt de genfundne bøger på Ladelund Landbrugsskole var også et lille haveværk i lommeformat af Peter Lundberg trykt på dansk i 1762. Titelbladets tekst lyder: "*Den rette Have-Dyrkning eller kort Underretning om hvorledes Kiøkken-, Frugt-, Urte- og Lysthaver tilligemed Orangerier og Humlehaver bør anlegges, pleyes og vedligeholdes, og hvad Arbeyde derudi hver Maaned bør foretages*".

Uden at følge den slavisk er Peter Lundbergs bog blevet vores reference til planteudvalg, tekstning og fastholdelse af datidens dyrkningsanvisninger 10).

Den langsigtede pleje

Uden kredsen af frivillige havefolk - overvejende lokale medlemmer af Jyske Haveselskabs lokalkredse - ville museet ikke kunne magte den langsigtede pleje. Dette problem står vi sikkert ikke alene med, og vi drømmer da stadig om, at et så velbesøgt sted og den museale dimension en dag kan formilde de bevilgende myndigheder til finansiering af en fastansat gartner med erfaring i omhyggelig pasning af haven. Det vil være en stor hjælp til det folkelige samarbejdes videreførelse, og det vil naturligvis være en forudsætning for at gennemføre yderligere fornyelse af havehistoriske elementer.

1. Det nuværende havehus står præcis, hvor det gamle hus stod. Med sin dør i midten, to sprossevinduer og tagrejsning minder det meget om det oprindelige havehus.

2. Bakkehuset, Gouache af Henrich Buntzen 1826.

3. Hovedbygningen, Louisiana, Humlebæk. Fot. Jens Frederiksen

4. Ni-stammede bøg, Louisiana, Humlebæk. Fot. Jens Frederiksen

Rekonstruktion

Der er nu gået snart 10 år siden restaureringen gik i gang. Ressourcerne er lagt i de store og mere entreprenørmæssige opgaver. Bunden er lagt, så anlægget fremstår overskueligt og velplejet. Undervejs har kildesøgninger, arkæologiske udgravninger og fund tilført havens historie betydningsfulde oplysninger, som man intet kendte til i 1986, da restaureringsarbejderne gik i gang.

Firenze Chartret - udformet af den internationale komité for historiske haver - fra 1981 giver mange gode og belærende kriterier eller anbefalinger for definitionen, bevaringen og brugen af historiske haver 11). Om det så i et og alt også kan efterleves afhænger meget af konkrete forhold og situation. På linie med mange mindre herregårdshaver rummer Sønderkov-anlægget både originale elementer af den historiske have og pastiche - således den nyskabte efterligning af køkkenhaven med forbillede i ældre afbildninger og haveværker. Vi har dog i alle nyanlæg bestræbt os på at bevare de originale rammer og søgt en dokumentarisk indfaldsvinkel. Og så må vi konkludere, at uden de nyskabte og renoverede arealer ville helheden omkring Sønderkovs originale bygningshistoriske anlæg og de havehistoriske elementer have været lidet præsentabel.

Noter:

1. Svend Aage Knudsen, mag. art. museuminspektør. Født i Aasum 1950. Magister i forhistorisk arkæologi. Museumsinspektør ved Egnsmuseet for Holsted, Brørup og Vejen Kommuner. Siden 1986 Museet på Sønderkov.
2. Brørup Kommune, Folding sogn, Malt herred, Ribe Amt.
3. Arkitekt MAA Steffen M.Søndergaard fra Askov har også været tilsynsførende, ansvarlig restaureringsarkitekt ved mange projekter i Ribe, Tønder og på andre lokaliteter i Syd- og Sønderjylland.
4. Hovedstandsættelsen af haven blev finansieret ved økonomisk støtte fra Ny Carlsbergfondet. Dette blev fulgt op af støtte fra Kulturministeriets Kulturfond inden for det særlige område, hvor museet tilknyttede en stab af frivillige haveentusiaster i arbejdsgruppen "Sønderkovs Folkehave".
5. Der henvises også til Søren Cock-Clausen: Nyt om gamle havevaser. Fra Kvangård til Humlekule, nr.21, 1991, s.19-27.
6. Knud Prange, 1993, s.15-18, Harald Nissen, 1995, s.33-39.
7. Eksemplarer af værkerne er deponeret på museet fra Ladelund Landbrugsskole, bl.a. i værket "Georgica Curiosa Aucta - Umständlicher Bericht und klarer Unterricht von dem Adelichen Land- und Feldleben" trykt i Nürnberg i 1687.

8. En mere indgående beskrivelse af vaserne i Knudsen 1988, s.45-51 og Prange 1993, s.15-18.
9. Knudsen 1989, s.66-67
10. Projektet er beskrevet løbende i museets medlemsblad "Museumsavisen".
11. Østergaard, J., 1957
12. Der henvises til Tidsskrift for planlægning af have og landskab. 1993/5-6. Oktober 1993.

Vejledende litteratur:

- Boager, Johs. (ed), 1987: Fund fra Sorgenfri Slots Franske have 1706-1789. Kgs.Lyngby.
- Cock-Clausen, Søren, 1991: Nyt om gamle havevaser. Fra Kvangård til Humlekule. 21:19-27.
- Knudsen, Svend Aage, 1988: Barokke havevaser fra 1700-tallets Sønderskov. Mark og Montre, s. 45-51.
- Knudsen, Svend Aage, 1989: Et fortræffeligt kort over Sønderskov. Mark og Montre, s. 66-67.
- Lebech, Mogens, 1946: Danske Slotte og Herregaarde. Ny samling, III. Sønderskov Hovedgaard, s.510-516.
- Lundberg, Peder, 1762: Den rette Have Dyrkning. København.
- Nissen, Harald, 1995: Arenfeldt, von Dewitz og Urne - eller heraldikkens nytte. Heraldisk Tidsskrift, 8 (71):33-39.
- Prange, Knud, 1993: Havevaserne på Sønderskov - eller heraldikkens nytte. Mark og Montre, s. 15-18.
- Søndergaard, Steffen M., 1992: Sønderskov. Historie og restaurering.
- Søndergaard Steffen M. 1993: Om Sønderskovs restaurering. Mark og Montre, s. 11- 14.
- Østergaard, J., 1957: Hestekastanien. Horticultura 11(7):107-111.